

EWA CZERWIŃSKA-JAKIMIUK
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Perspektywy życiowe a nieprzystosowanie społeczne i struktura agresywności w grupie uczniów zasadniczych szkół zawodowych

Wprowadzenie

Problematyka niniejszego opracowania dotyczy związku między perspektywami życiowymi, w tym oceną rzeczywistości społecznej kraju i rolą zawodową, a nieprzystosowaniem społecznym i strukturą agresywności w grupie adolescentów z zasadniczej szkoły zawodowej¹.

W polskiej literaturze fachowej z zakresu psychologii, socjologii i pedagogiki od lat 90. XX wieku analizowany był problem aspiracji, perspektyw, planów i celów życiowych, stosunku do ładu społeczno-ekonomicznego oraz obrazu świata i bycia w świecie u młodzieży polskiej (Czerwińska-Jasiewicz 1997; Czerniawska 2002; Świda-Zięba 1999; Tyszkowa 1993; Przeclawska, Rowicki 1997; Gorlach, Drąg, Seręga 2003; Woźniak-Krakowian 2001 i in.). Z drugiej strony zwracano uwagę na tzw. syndrom

1 Niektóre fragmenty tego opracowania Autorka zamieściła w referacie pt. Жизненные перспективы, социальная дезадаптация и структура агрессивности в группе старшеклассников, III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки», Кафедра системного програмного забезпечення і технологій дистанційного навчання Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Ukraina, Odessa, 2016. Prezentowane tam wyniki badań dotyczyły 142 uczniów z Zespołu Szkół Budowlanych nr 1, bez podziału na technikum i zasadniczą szkołę zawodową.

braku perspektyw (por. Borowicz 1993; Śliwińska 1996; Kawula 1999), który jest ściśle związany z poczuciem zablokowania szans rozwoju osobistego, niemożnością realizowania planów i aspiracji życiowych, niepewnością odnośnie do przyszłości, zagrożeniem bezrobociem, a także negatywną percepcją sytuacji w kraju (por. m.in. Borowicz 1993; Kawula 1999; Kwieciński 2002, Sztumski 2001). W związku z powyższym w literaturze przedmiotu wiele uwagi poświęcano problematyce marginalizacji i wykluczenia, w szczególności młodzieży z niższych warstw społecznych (Frieske 2004; Lenczewska, Machel 2005; Kossowska 2007; Levay 2007; Grotowska-Leder, Faliszek 2005; Jędrzejko 2008).

Przykładem cyklicznie przeprowadzanych analiz (w latach: 1994, 1996, 1998, 2003, 2008, 2010, 2013, 2016) na temat aspiracji, dążeń i planów życiowych młodzieży szkolnej są badania Centrum Badań Opinii Społecznej. I tak w badaniu realizowanym w roku 2013 na grupie 1360 uczniów z liceów ogólnokształcących, techników, zasadniczych szkół zawodowych² otrzymane rezultaty porównano z wynikami z wcześniejszych badań młodzieży. Okazało się, że podstawowe dążenia młodzieży nie uległy większej zmianie w porównaniu z 2010 rokiem. Najważniejsze są: miłość i przyjaźń (49%), udane życie rodzinne (48%), ciekawa praca (41%), wysoka pozycja zawodowa (35%). W porównaniu z badaniami z lat 90. można zaobserwować nasilenie dążeń i aspiracji związanych z potencjalną karierą zawodową, spadek tych związanych z życiem religijnym oraz większe znaczenie miłości i przyjaźni³. Większość uczniów planowała kontynuację nauki po ukończeniu szkoły średniej – 59% chciało rozpocząć studia wyższe, 33% planowało połączyć edukację z pracą, a 26% tylko się uczyć. Wyjazd za granicę na dłuższy okres deklarowało 15% uczniów. Deklaracje te były silnie zróżnicowane ze względu na typ szkoły – uczniowie liceów ogólnokształcących w zdecydowanej większości zamierzali rozpocząć studia (80%), z czego blisko połowa chciała łączyć studia z pracą (40%); podobne plany miała połowa uczniów techników (49%),

2 Ogólnopolska próba była dobrana losowo i stanowiło ją 65 szkół średnich. Badanie zrealizowano za pomocą wywiadów audytoryjnych z zastosowaniem kwestionariusza ankiety.

3 Postawy te były zróżnicowane ze względu na płeć i typ szkoły.

z czego większość planowała jednoczesną pracę (34%); tylko jedna trzecia uczniów ZSZ chciała kontynuować naukę w technikum lub liceum (30%), najczęściej łącząc ją z pracą (26%). Wśród czynników decydujących o znalezieniu pracy uczniowie wskazywali najczęściej na znajomości (60%), wyuczony zawód (46%), znajomość języków obcych (41%). Jeśli chodzi o poczucie zagrożenia młodzieży bezrobociem, to było ono wysokie na początku lat 90., następnie następowała systematyczna poprawa, lecz w 2003 roku znowu odnotowano pogorszenie. Jeśli chodzi o rok 2008, ponownie zaobserwowano znaczną poprawę, ale później zaznaczyła się znowu tendencja spadkowa, co potwierdziło badanie z roku 2013 – 26% uczniów deklaroowało silną obawę, że nie znajdą pracy, 37% było tym lekko zaniepokojonych, 26% przypuszczało, że pracę raczej znajdą, a tylko 10% było tego pewnych. Dziewczeta czuły się bardziej zagrożone bezrobociem od chłopców (podobnie jak w poprzednich latach). Aż 32% dziewcząt bardzo obawiało się, że nie znajdą pracy, 42% było tym lekko zaniepokojonych, 22% przypuszczało, że pracę znajdą, i tylko 4% było tego pewnych. Odsetki te w grupie chłopców kształtowały się odpowiednio na poziomie: 19%, 32%, 31% i 18%. Większe poczucie zagrożenia dotyczyło uczniów techników (70%) i liceów ogólnokształcących (65%) niż zasadniczych szkół zawodowych (41%) – tak silna różnica nie pojawiała się we wcześniejszych badaniach. Wśród sposobów ewentualnego poradzenia sobie z niemożnością znalezienia pracy dominował wyjazd za granicę. W stosunku do poprzednich lat spadło przekonanie młodzieży, że założy w przyszłości własny biznes (52%). Jednocześnie stosunkowo niewielka liczba wykluczała taką możliwość (8%) (za: Boguszewski, Kowalczyk 2014, s. 6–21)⁴.

Wyniki badań opublikowane w roku 2016 (obejmujące lata 2014, 2015, 2016) pozwalają na wysunięcie poniższych wniosków. Okazało się, iż zestaw podstawowych dążeń młodych ludzi (uczniów) kształtuje się od wielu lat podobnie. Najważniejsze są: miłość, przyjaźń i udane życie rodzinne. W dalszej kolejności młodzież stawia na aspekt zawodowy. Można również zaobser-

4 Centrum Badań Opinii Społecznej, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii. *Młodzież 2013*, http://www.cinn.gov.pl/portal?id=15&res_id=673746, s. 6–21 [dostęp: 17 marca 2020].

wować, że od kilku lat nieznacznie, lecz w miarę systematycznie słabnie znaczenie rodziny. Po ukończeniu szkoły ponadgimnazjalnej większość uczniów chce kontynuować naukę. Niemal 3/5 planuje podjąć studia na wybranym kierunku, przy czym prawie połowa z nich ma zamiar połączyć studiowanie z pracą. Osoby aspirujące do bycia studentem w większości planują naukę w trybie stacjonarnym i najczęściej chcieliby uzyskać tytuł magistra. Szczególnie atrakcyjne okazały się nauki społeczne i techniczne oraz medyczne, o zdrowiu i kulturze fizycznej.

W ostatnich trzech latach zmieniły się postawy młodzieży obejmujące rynek pracy, ocenę własnych szans na nim, co pozostaje w związku ze spadkiem bezrobocia w Polsce. Od roku 2013 znacznie obniżył się lęk młodych ludzi przed bezrobociem. Ponad dwukrotnie (z 26% do 11%) zmniejszyła się liczba tych, którzy obawiali się, iż znajdą się w sytuacji niemożności znalezienia pracy, a zarazem podwoiła się (z 10% do 21%) liczba niemających wątpliwości, iż zostaną zatrudnieni. Jednocześnie wyraźnie wzrosło przekonanie młodych osób, iż znalezienie pracy zależy od indywidualnych zdolności i kwalifikacji, a tym samym osłabło poczucie, że decydującym czynnikiem są układy i znajomości. Młodzi ludzie częściej uwzględniają ewentualność założenia własnej firmy w przyszłości, natomiast niezmiennie od kilkunastu lat wobec braku możliwości znalezienia satysfakcjonującej pracy w Polsce zakładają wyjazd z kraju. Są przekonani, że ich pokolenie ma szansę na życie lepsze od ich rodziców, ale przekonanie to jest istotnie słabsze niż deklarowane przez ich rówieśników sześć i osiem lat temu. Badanych charakteryzuje również wysoki poziom indywidualizmu połączony z brakiem zaufania do innych – jednak zaznaczyć należy, że pod powyższym względem nie różnią się znacząco od badanych w latach ubiegłych (Boguszewski 2016, s. 52–77).

Część badaczy jednoznacznie stwierdza, iż młodzi ludzie doświadczający sytuacji bezrobocia faktycznego lub antycypowanego oraz poczucia braku perspektyw – które nie pozostają bez wpływu na ich poczucie własnej wartości oraz sprzyjają przekonaniu o zbędności w społeczeństwie – są bardziej podatni na stres i frustrację. Na skutek powyższego młodzież ta może podejmować zachowania nieprzystosowawcze, w tym agresywne, szczególnie

w sytuacji niemożności rozładowania frustracji w inny sposób oraz długoterminowego braku wsparcia ze strony rodziny czy szkoły. Należy podkreślić znaczenie grup pierwotnych w tym kontekście. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na kilka czynników pozostających w szczególnym związku z postrzeganiem przez młodzież własnych szans, perspektyw i aspiracji życiowych (edukacyjnych, zawodowych, finansowych, społeczno-kulturowych). Są to przede wszystkim: status społeczno-ekonomiczny rodziny, negatywne kontakty z rodzicami, ich wadliwe postawy wychowawcze, jakość więzi w ramach innych grup pierwotnych (nauczyciele, rówieśnicy) oraz poczucie satysfakcji z uczęszczania do szkoły i wiara, że nabywanie kompetencji intelektualno-edukacyjnych zaprocentuje w przyszłości (por. Czerwińska-Jakimiuk 2009, 2011a, 2011b, Dominiak-Kochanek, Frączek, Konopka 2012; Liberska, Matuszewska 2007; Farnicka, Liberska, Niewiedział 2016; Urban 2000, 2005, 2012).

W tym kontekście można przytoczyć rezultaty badań autorki z roku 2001–2002, przeprowadzone wśród młodocianych przestępców ($N = 179$) i uczniów ($N = 145$), gdzie jednym z badanych obszarów były: perspektywy życiowe i ocena rzeczywistości społecznej kraju, napięcie związane z przekonaniem o przyszłych trudnościach na rynku pracy („rola zawodowa”), aspiracje/plany związane z dalszą edukacją („cele edukacyjne”) oraz długotrwałe problemy finansowe w rodzinie pochodzenia („czynniki ekonomiczne”). Okazało się, iż:

- różnice między grupami (młodzież przestępcza – uczniowie) na poziomie statystycznie istotnym, gdzie wyższe wyniki uzyskali młodociani przestępcy, dotyczą tylko jednego wymiaru opisującego brak perspektyw życiowych i negatywną ocenę rzeczywistości społecznej kraju ($p = 0,039$, istotność jednostronna) oraz „celów edukacyjnych” ($p = 0,000$), „roli zawodowej” ($p = 0,023$), „czynników ekonomicznych” ($p = 0,053$, istotność jednostronna);
- młodociani przestępcy dokonujący czynów agresywnych ($N = 106$) charakteryzują się istotnie wyższym poczuciem braku perspektyw i bardziej pesymistycznie oceniają rzeczywistość społeczną kraju w porównaniu ze sprawcami czynów

nieagresywnych ($N = 73$); ($p = 0,018$; $p = 0,002$) oraz prezentują wyższy poziom napięcia związanego z niemożnością znalezienia pracy ($p = 0,027$, istotność jednostronna) (por. Czerwińska-Jakimiuk 2011a).

- różnice międzygrupowe (uczniowie technikum: $N = 49$ i uczniowie zasadniczej szkoły zawodowej: $N = 96$) w zakresie perspektyw życiowych, oceny społecznej rzeczywistości kraju, czynników ekonomicznych oraz roli zawodowej wyniosły odpowiednio: $p = 0,009$; $p = 0,003$; $p = 0,002$, $p = 0,017$. Uczniowie technikum uzyskali wyższe wyniki (por. Czerwińska 2009).

W analizie związku między perspektywami życiowymi, w tym oceną rzeczywistości społecznej kraju, a nieprzystosowaniem społecznym i strukturą agresywności szczególnie pomocne mogą być teorie agresji, mówiące, iż poczucie krzywdy, niesprawiedliwości wyzwała stan ogólnego pobudzenia, mobilizującego jednostkę do różnego typu zachowań. Można tu wykorzystać – oprócz klasycznej teorii frustracji-agresji J. Dollarda i wsp. (z uwzględnieniem szerszego kontekstu społecznego) oraz jej zmodyfikowanej wersji zaproponowanej przez L. Berkowitza – teorię A. Bussa (Heitzman 2002; Krahé 2006; Kossewski 1977).

A. Buss wyróżnia dwa rodzaje agresji: agresję jako pojedyncze zachowanie oraz agresję jako względnie stałą cechę osobowości. Pierwszy rodzaj ujmowany jest jako „reakcja dostarczająca szkodliwych bodźców innemu organizmowi” (Krahé 2006, s. 16). Drugi natomiast, odnoszący się do agresji jako utrwalonej dyspozycji osobowościowej, utożsamiany z agresywnością, Buss definiuje jako „właściwość jednostki, decydującą o skłonności do zachowań agresywnych i ich częstego manifestowania” (Haś 2008, s. 61). Według A.H. Bussa i M. Perry’ego (Haś 2008, s. 61) o sile agresywności ujmowanej w opisany sposób decydują czynniki:

- doświadczanie przez osobę w przeszłości wpływu czynników, które wywołują gniew i poprzedzają agresję – atak, frustracja, bodźce drażniące, nieprzyjemne, różnego typu sytuacje trudne;
- wzmocnienie (nagradzanie) reakcji agresywnych – związane z: obniżeniem napięcia po zaprezentowaniu reakcji agresywnej (nagroda ma wówczas charakter „wewnętrzny”), wyelimi-

- nowaniem źródła frustracji, zaspokojeniem własnych celów i pragnień (wzmocnienia „zewnętrzne”);
- obserwowanie zachowań opartych na agresji u innych osób, uczenie się poprzez naśladownictwo, system wzmocnień (nagroda/kara) oraz postrzeganie tych zachowań jako efektywnych sposobów rozwiązywania problemów;
 - wzmocnienia społeczne związane z akceptacją grupy (stanowiące zdaniem Bussa i Perry’ego jedno z najskuteczniejszych wzmocnień) – dostarczają one bowiem zarówno wzorców agresywnych reakcji, jak i ułatwiają wyzwalanie agresji u członków grupy;
 - wrodzone predyspozycje biologiczne, mające związek przede wszystkim z cechami temperamentu.

W konsekwencji można przyjąć, że poczucie braku perspektyw życiowych, negatywna ocena rzeczywistości społecznej kraju oraz przekonanie o przyszłych trudnościach ze znalezieniem pracy stają się jednym z istotnych czynników, które mogą skłaniać młodzież do zachowań nieprzystosowawczych, aspołecznych, przestępczych oraz niejednokrotnie są korelatem agresywności jako stałej cechy osobowości.

Metodologiczne podstawy badań własnych

Głównym celem badań empirycznych było poznanie związku między perspektywami życiowymi a nieprzystosowaniem społecznym i strukturą agresywności w grupie uczniów płci męskiej z zasadniczej szkoły zawodowej. Dodatkowym celem badań była analiza zależności pomiędzy zaburzoną kontrolą ze strony grup pierwotnych – rodziny i szkoły – a perspektywami życiowymi.

Mając na względzie cele badań, sformułowano problemy badawcze, zawierające się w poniższych pytaniach:

1. Czy istnieje związek między poczuciem braku perspektyw życiowych a nieprzystosowaniem społecznym badanych?
2. Czy istnieje związek między poczuciem braku perspektyw życiowych a strukturą agresywności badanych?
3. Czy istnieje związek między negatywnymi czynnikami związanymi ze środowiskiem rodzinnym a brakiem perspektyw życiowych?

4. Czy istnieje związek między negatywnymi czynnikami związanymi ze środowiskiem szkolnym a brakiem perspektyw życiowych?

W kontekście pytań badawczych postawiono następujące hipotezy badawcze:

1. Istnieje związek między poczuciem braku perspektyw życiowych (obszary: Niepewność roli zawodowej, Poczucie perspektyw życiowych, Percepcja sytuacji w kraju) a nieprzystosowaniem społecznym badanych (obszary: Nieprzystosowanie społeczne – przejawy; przestępcze kontakty).
2. Istnieje pozytywny związek między poczuciem braku perspektyw życiowych (obszary: Niepewność roli zawodowej, Poczucie perspektyw życiowych, Percepcja sytuacji w kraju) a strukturą agresywności badanych (agresja ogólna, agresja fizyczna, słowna, gniew, wrogość).
3. Istnieje związek między negatywnymi czynnikami związanymi ze środowiskiem rodzinnym (obszary: Konflikty między rodzicami, Czynniki ekonomiczne, Przywiązanie do rodziców) a brakiem perspektyw życiowych (obszary: Niepewność roli zawodowej, Poczucie perspektyw życiowych, Percepcja sytuacji w kraju).
4. Istnieje związek między negatywnymi czynnikami związanymi ze środowiskiem szkolnym (obszary: Przywiązanie do szkoły, Cele edukacyjne) a brakiem perspektyw życiowych (obszary: Niepewność roli zawodowej, Poczucie perspektyw życiowych, Percepcja sytuacji w kraju).

W badaniach wykorzystano część skal z Kwestionariusza Poczucia Napięcia i Czynników Ograniczających opracowanego przez autorkę⁵, Skalę Nieprzystosowania Społecznego⁶, zawiera-

5 Kwestionariusz Poczucia Napięcia i Czynników Ograniczających został opracowany przez autorkę w 2001 roku na podstawie literatury przedmiotu (Agnew 1992; Agnew, White 1992, s. 482–485). Ogólna rzetelność skali mierzona współczynnikiem alfa Cronbacha wynosi 0,9280. Badani deklarowali odpowiedzi na 4-stopniowej skali. Szerzej na temat tego narzędzia i jego konstrukcji (wyniki analizy czynnikowej, współczynnik α Cronbacha dla itemów i skal w badaniach pilotażowych i badaniach właściwych) autorka pisze w: Czerwińska-Jakimiuk (2011a, s. 85–91, 94–102, 199–204).

6 Badani deklarowali przejawianie symptomów nieprzystosowania społecznego na 10 stopniowej skali, gdzie 0 oznaczało nigdy, a 10 – dziesięć razy

jącą 21 rodzajów zachowań, wyróżnionych przez autorkę na podstawie literatury przedmiotu (Agnew, White 1992; Kossowska, Krawczyk, Rzeplińska 1995; Siemaszko 1983, 1988), Kwestionariusz do Badania Agresji A.H. Bussa i M. Perry'ego (BPAQ)⁷ oraz ankietę osobową (metryczkę) dotyczącą wybranych cech społeczno-demograficznych badanych.

1. Kwestionariusz Poczucia Napięcia i Czynników Ograniczających – wybrane skale:

- *Konflikty między rodzicami* (itemy dotyczące występowania agresji słownej i fizycznej między rodzicami).
- *Przywiązanie do rodziców* (itemy dotyczące poczucia, iż rodzice pozostawiają jednostce swobodę, wspierają ją i kochają; itemy dotyczące istnienia pozytywnych relacji i silnej więzi emocjonalnej między dzieckiem/nastolatkiem a rodzicami).
- *Przywiązanie do szkoły* (itemy dotyczące zadowolenia z powodu uczęszczania do szkoły oraz przekonania, że jej ukończenie okaże się znaczące w przyszłości; itemy dotyczące pozytywnych relacji: nauczyciel – uczeń oraz poczucia wsparcia ze strony nauczycieli oraz satysfakcji ze wzajemnych kontaktów).
- *Cele edukacyjne* (itemy dotyczące przejawiania aspiracji/oczekiwań w związku z dalszą edukacją).
- *Niepewność roli zawodowej* (itemy dotyczące przeświadczenia o przyszłych trudnościach na rynku pracy i potencjalnym bezrobociu).
- *Czynniki ekonomiczne* (itemy obejmujące długotrwałe problemy finansowe w rodzinie, co w konsekwencji prowadzi do przekonania jednostki o niskim statusie materialnym).
- *Percepcja własnych perspektyw (planów życiowych oraz ocena sytuacji w kraju)* – itemy dotyczące poczucia perspektyw: edukacyjnych, zawodowych, finansowych, związanych z rodziną

lub więcej. Rzetelność skali mierzona współczynnikiem α Cronbacha wynosi 0,9262. Szerzej na ten temat w: Czerwińska-Jakimiuk E. (2011a, s. 88, 204).

⁷ Polską wersję Kwestionariusza Agresji adaptowała i udostępniła Lucyna Kirwil. Rzetelność kwestionariusza mierzona współczynnikiem alfa Crombacha dla całej skali wynosi 0,87, a dla poszczególnych podskal: agresji fizycznej 0,82, agresji werbalnej 0,58, gniewu 0,81, wrogości 0,85 (Kirwil 2003, 2008). Badani deklarowali odpowiedź na 5-stopniowej skali.

oraz poczucie braku równości szans w kontekście pochodzenia, płci, miejsca zamieszkania, statusu finansowego; wiary w istnienie wartości regulujących życie społeczne, opiekę i pomoc państwa oraz innych instytucji/organizacji).

- *Przestępcze kontakty* (itemy dotyczące powiązań, kontaktów z osobami/rówieśnikami przejawiającymi zachowania świadczące o niedostosowaniu społecznym, demoralizacji, zaangażowaniu w przestępczość i narkomanię).

2. Skala Nieprzystosowania Społecznego

W celu analizy nasilenia zachowań badanych świadczących o nieprzystosowaniu społecznym wybrano ze skali następujące wskaźniki: wagarowanie, ucieczki z domu, konflikty w szkole z nauczycielami, uderzenie nauczyciela, uderzenie któregoś z rodziców, uderzenie kogoś bez konkretnej przyczyny, nawiązywanie przypadkowych kontaktów seksualnych, dokonanie samookaleczenia, dokonanie próby samobójczej, picie alkoholu (np. w ciągu ostatnich kilku miesięcy), używanie narkotyków typu marihuana (np. w ciągu ostatnich kilku miesięcy), używanie innych narkotyków, np. LSD (np. w ciągu ostatnich kilku miesięcy), handel narkotykami typu marihuana, handel innymi narkotykami, np. LSD, kradzież, udział w bójce, udział w pobiciu, dokonanie aktów wandalizmu oraz innych przestępstw z użyciem agresji i przemocy, dręczenie słabszych kolegów, dręczenie zwierząt.

3. Kwestionariusz do Badania Agresji A.H. Bussa i M. Perry'ego (BPAQ)

Kwestionariusz Agresji składający się z 29 itemów został skonstruowany w roku 1992 na podstawie skali „Nastroje i Humory” autorstwa A.H. Bussa i A. Durkee – formułowano wobec niego szereg zastrzeżeń metodologicznych (Buss, Perry 1992; por. Haś 2008). Pozwala on ocenić stopień nasilenia ogólnego poziomu agresywności (agresja ogólna) oraz jej nasilenie w zakresie czterech wymiarów: agresja fizyczna (zachowania mające na celu zadanie bólu fizycznego drugiej osobie), agresja werbalna (słowne krzywdzenie, upokarzanie, ranienie innych), gniew (definiowany jako fizjologiczne pobudzenie powiązane z gotowością do wyrzą-

dzenia komuś krzywdy, zawierający reakcje fizjologiczne i komponenty afektywne), wrogość (negatywne nastawienie do innych, obejmujące podejrzliwość, zawiść, poczucie krzywdy i niesprawiedliwości) (Buss, Perry 1992; Gierowski, Rumszewicz 2006).

Badania przeprowadzono osobiście w marcu 2013 roku w Zespole Szkół Budowlanych nr 1 w Krakowie przy ul. Szablowskiego 1 i objęto nimi wszystkich dostępnych (w dniach wyznaczonych do badań) uczniów płci męskiej z zasadniczej szkoły zawodowej⁸ (N = 105), kształcących się w zawodach budowlanych i pokrewnych. Uczestników poinformowano o anonimowości badań i możliwości skorzystania w razie potrzeby z pomocy badacza. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego oraz metodę *self-report*. Przeciętny czas wypełniania kwestionariuszy przez badanych wynosił 45 minut (czasami z dodaniem czasu przerwy śródlekcyjnej).

W konsekwencji (po odrzuceniu 20 kwestionariuszy, które zostały wypełnione tylko w części lub nierzetelnie) otrzymano dane od 85 uczniów. Obliczenia wykonano za pomocą pakietu statystycznego SPSS. W celu testowania hipotez badawczych zastosowano współczynnik korelacji Pearsona.

Prezentacja wyników badań własnych

Cechy społeczno-demograficzne badanych uczniów

Poniżej dokonano charakterystyki badanych uczniów pod kątem podstawowych cech społeczno-demograficznych: wieku, miejsca zamieszkania, struktury rodziny, wykształcenia i aktywności zawodowej ich rodziców.

8 W Zespole Szkół Budowlanych nr 1 w Krakowie autorka przeprowadziła wcześniej (2001/2002 r.) badania obejmujące uczniów zasadniczej szkoły zawodowej i technikum, stanowiących grupę porównawczą do pracy doktorskiej pt. *Przestępczość młodzieży. Weryfikacja głównych tez ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew*, obronionej w Uniwersytecie Jagiellońskim w 2005 roku.

W roku 2013 do szkoły uczęszczało 286 uczniów – w okresie przeprowadzania badań, ustalonym wcześniej z dyrekcją zespołu szkół, część uczniów była długoterminowo nieobecna z powodu choroby zakaźnej – różyczki.

I tak wiek badanych mieścił się w przedziale od 15 do 18 lat (najwięcej badanych przypadało na kategorie wiekowe 16 i 17). W analizowanej grupie chłopcy pochodzący z Krakowa stanowili 38 osób, a z okolicznych wsi 40. Jeśli chodzi o strukturę rodziny, w której przebiegał rozwój i socjalizacja badanych, to zdecydowana większość uczniów wychowywała się w rodzinach pełnych – 77 osób (odpowiednio 8 uczniów w rodzinach niepełnych). Wśród rodziców badanych najliczniej reprezentowane były osoby z wykształceniem zawodowym (74 ojców i 66 matek) oraz osoby aktywne zawodowo (69 ojców i 67 matek).

Związek między poczuciem braku perspektyw życiowych a nieprzystosowaniem społecznym w grupie uczniów zasadniczej szkoły zawodowej

W pierwszej kolejności starano się ustalić, czy wraz ze wzrostem poczucia braku perspektyw życiowych, w tym roli zawodowej i negatywnej oceny sytuacji w kraju, wzrasta nasilenie zachowań nieprzystosowawczych wśród badanych? Dane zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Związek między perspektywami życiowymi a nieprzystosowaniem społecznym badanych uczniów – wartość współczynnika korelacji Pearsona (N = 85)

Zmienne: Perspektywy życiowe – ogólne	Nieprzystosowanie społeczne I: przejawy	Nieprzystosowanie społeczne II: przestępcze kontakty
Niepewność roli zawodowej	0,16	0,23*
Poczucie perspektyw życiowych	0,28**	0,45**
Percepcja sytuacji w kraju	0,25*	0,51**

*: $p < ,05$; **: $p < ,01$

Źródło: badania własne

Okazało się, że:

- Im bardziej nasilona niepewność związana z przyszłym znalezieniem pracy („Niepewność roli zawodowej”), tym bardziej nasilone kontakty z osobami, w tym rówieśnikami, zaangażowanymi w przestępczość („Nieprzystosowanie społeczne II: Przestępcze kontakty”).
- Im wyższy poziom poczucia braku perspektyw życiowych, tym wyższy poziom nieprzystosowania społecznego badanych w zakresie jego przejawów i przestępczych kontaktów.
- Im bardziej pesymistyczna ocena sytuacji w kraju („Percepcja sytuacji w kraju”), tym bardziej nasilone zachowania świadczące o nieprzystosowaniu społecznym w zakresie jego przejawów i przestępczych kontaktów.

Związek między poczuciem braku perspektyw życiowych a strukturą agresywności w grupie uczniów zasadniczej szkoły zawodowej

W dalszej kolejności poddano analizie związek między poczuciem braku perspektyw życiowych, w tym rolą zawodową i negatywną oceną sytuacji w kraju, a strukturą agresywności badanych. Dane zamieszczono w tabeli 2.

Tabela 2. Związek między perspektywami życiowymi a strukturą agresywności w grupie badanych uczniów – wartość współczynnika korelacji Pearsona (N = 85)

Zmienne: Perspektywy życiowe – ogólne	Agresja fizyczna	Agresja słowna	Gniew	Wrogość	Agresja ogólna
Niepewność roli zawodowej	0,08	0,20	0,24**	0,42**	0,29**
Poczucie perspektyw życiowych	0,20	0,09	0,26*	0,44**	0,33**
Percepcja sytuacji w kraju	0,32**	0,20	0,26*	0,45**	0,40**

*: $p < ,05$; **: $p < ,01$

Źródło: badania własne

Ustalono następujące związki pomiędzy analizowanymi czynnikami:

- Wyższemu poziomowi niepewności roli zawodowej odpowiada wyższy poziom gniewu, wrogości i agresji ogólnej.
- Wyższemu poziomowi poczucia braku perspektyw życiowych odpowiada wyższy poziom gniewu, wrogości i agresji ogólnej.
- Wyższemu poziomowi pesymistycznej oceny sytuacji w kraju odpowiada wyższy poziom agresji fizycznej, gniewu, wrogości i agresji ogólnej.

Związek między środowiskiem rodzinnym i szkolnym a percepcją własnych perspektyw życiowych w grupie uczniów zasadniczej szkoły zawodowej

W związku z dodatkowym celem badań sprawdzano, czy istnieje zależność między czynnikami dotyczącymi środowiska rodzinnego i szkolnego badanych a wymiarami obejmującymi perspektywy życiowe? Dane zaprezentowano w poniższej tabeli.

Tabela 3. Związek między poczuciem perspektyw życiowych a percepcją rodziny i szkoły w grupie badanych uczniów – wartość współczynnika korelacji Pearsona (N = 85)

Zmienne: Perspektywy życiowe – ogólne	Konflikty między rodzicami	Czynniki ekonomiczne	Przywiązanie do rodziców	Przywiązanie do szkoły	Cele edukacyjne
Niepewność roli zawodowej	0,12	0,39**	0,27*	0,28**	0,06
Poczucie perspektyw życiowych	0,19	0,39**	0,39**	0,37**	0,28**
Percepcja sytuacji w kraju	0,13*	0,40**	0,17	0,35**	0,25*

*: $p < ,05$; **: $p < ,01$

Źródło: badania własne

Otrzymano następujące rezultaty:

- Wyższemu poziomowi zachowań opartych na agresji i przemocy między rodzicami („Konflikty między rodzicami”) odpowiada wyższy poziom negatywnej percepcji sytuacji w kraju.

- Im silniejsze przekonanie o długoterminowych trudnościach materialno-finansowych w rodzinie („Czynniki ekonomiczne”), tym bardziej odczuwalny brak perspektyw życiowych, niepewność w związku z przyszłym zatrudnieniem i tym bardziej negatywna ocena sytuacji w kraju.
- Im wyższy poziom braku wsparcia, miłości i zainteresowania ze strony rodziców („Przywiązanie do rodziców”), tym wyższy poziom braku perspektyw życiowych i niepewności związanej z przyszłym zatrudnieniem.
- Im wyższy poziom niezadowolenia z uczęszczania do szkoły, kontaktów z nauczycielami i uczniami oraz przekonania, że jej ukończenie nie będzie miało żadnego znaczenia w przyszłości („Przywiązanie do szkoły”), tym wyższy poziom braku perspektyw życiowych, niepewności w związku ze znalezieniem pracy w przyszłości i tym bardziej negatywna ocena sytuacji w kraju.
- Im wyższy poziom braku lub niższy poziom aspiracji związanych z dalszą edukacją („Cele edukacyjne”), tym wyższy poziom braku perspektyw życiowych i negatywnej percepcji sytuacji w kraju.

W związku z powyższym można stwierdzić, że hipotezy sugerujące istnienie pozytywnych zależności pomiędzy analizowanymi obszarami uzyskały potwierdzenie w zakresie większości wskaźników⁹.

Rezultaty badań pozwalają stwierdzić, że istnieje pozytywny związek między poczuciem braku perspektyw życiowych a nasileniem zachowań nieprzystosowawczych badanych, strukturą agresywności oraz negatywnymi czynnikami związanymi ze środowiskiem rodzinnym i szkolnym. Najsilniejsze związki (wartość współczynnika korelacji Pearsona na poziomie lub powyżej 0,40/0,50) zaobserwowano między obszarami związanymi z brakiem perspektyw życiowych a: nieprzystosowaniem społecznym w zakresie przestępczych kontaktów; wrogością obejmującą negatywne nastawienie do innych, które przejawia się podejrzliwością, zawiścią, poczuciem krzywdy i niesprawiedliwości; agresją

9 Zaznaczyć należy, iż wartość współczynnika korelacji Pearsona tylko w jednym z analizowanych obszarów przekroczyła 0,50.

ogólną (a negatywną percepcją sytuacji w kraju) oraz przekonaniem o długoterminowych problemach finansowych w rodzinie.

Uzyskane wyniki korespondują z podejściem wielu badaczy, zarówno klasycznych, jak i współczesnych, którzy wyjaśniając nieprzystosowanie społeczne i demoralizację młodzieży, jej agresywność oraz etiologię przestępczości agresywnej, odwołują się do czynników społeczno-ekonomicznych (Barnard, Wera, Wera, Newman; Blinder, Griffit, Bell, Hiroszowicz, Neyman, Lester, za: Majchrzyk 2001; Conger i in., Henggeler, Skinner, Elder za: Turner, Helms 1999).

W podsumowaniu można odwołać się do klasycznych ustaleń takich badaczy jak D.P. Farrington, Dollard, Wolfgang i Ferracuti¹⁰.

Jednym z przykładów podejść empirycznych odnoszących się do związku między bezrobociem a nieprzystosowaniem społecznym i przestępczością, także agresywną, są prospektywne, longitudinalne badania Farringtona i współautorów (za Terelak 2001). Autorzy objęli nimi 411 bezrobotnych londyńczyków, a otrzymane wyniki jednoznacznie wskazują, iż frustracja i nuda u bezrobotnych stanowią jeden z głównych predyktorów zachowań naruszających porządek prawny¹¹.

J. Dollard i wsp. (1939) zwracają uwagę na znaczącą rolę statusu zawodowego i formy rządów w podejmowaniu przez jednostkę zachowań nieprzystosowawczych i w konsekwencji aktywności przestępczej. Sugerują oni, iż osoby odczuwające, że rodzaj ich pracy (aktualnej czy przyszłej) jest mniej pożądanym, mają wyższy niż przeciętny poziom frustracji, a tym samym wykazują bardziej zaznaczoną tendencję do zachowań niezgodnych z prawem. Jeśli chodzi o formę rządów, to w sytuacji gdy są one prowadzone nieudolnie i nieadekwatnie do potrzeb jednostek zarządzanych, wzrasta nasilenie frustracji, a przez to skłonność do reakcji agresywnych, co warunkuje tym samym wzrost liczby zachowań przestępczych oraz tych świadczących o nieprzystosowaniu społecznym i demoralizacji.

10 Szerzej na ten temat autorka pisała w: *Przestępczość młodocianych. Interpretacja zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew* (2011). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego.

11 Powyższe ustalenia potwierdza także R.B. Freeman (por. Terelak 2001), dokonując przeglądu i analizy literatury fachowej.

M.E. Wolfgang i F. Ferracuti (1967a, 1967b) w swej klasycznej koncepcji podkultury przemocy kładą nacisk na występowanie łącznie następujących czynników społecznych powodujących wzrost prawdopodobieństwa popełnienia zabójstwa, które można odnieść do innego rodzaju przestępstw gwałtowych (por. Krajewski 1987), jak również zachowań świadczących o nieprzystosowaniu społecznym i demoralizacji:

- bezwzględna frustracja społeczna związana z niemożnością zaspokojenia podstawowych potrzeb;
- względna frustracja społeczna powstająca w sytuacji znacznego zróżnicowania społecznego, gdzie występuje element porównywania swojej sytuacji, pozycji społecznej z innymi, przy wzroście aspiracji i oczekiwań niemożliwych do zaspokojenia w sposób legalny;
- warunki społeczne sprzyjające powstawaniu „podkultury przemocy” (kształtowanie, utrwalanie i rozpowszechnianie wzorców agresywnego zachowania się).

Wobec powyższego można zaryzykować twierdzenie, iż przekonanie badanej młodzieży (w szczególności z niższych warstw społecznych) o braku perspektyw życiowych, niepewność związana z przyszłym funkcjonowaniem na rynku pracy, pesymistyczna oraz negatywna ocena rzeczywistości społecznej kraju mogą sprzyjać zaangażowaniu w działalność grup zdemoralizowanych rówieśników oraz podejmowaniu zachowań ryzykownych jako strategii kompensacyjnej wobec powyższych źródeł stresu związanego nie tylko z frustracją czy deprywacją potrzeb, ale przede wszystkim relatywną deprywacją – subiektywnym przekonaniem (niezależnym od warunków obiektywnych) o niezasłużonym, gorszym położeniu w stosunku do innych jednostek z bliższego czy dalszego otoczenia. Przekonanie to może dotyczyć sfery psychicznej, materialnej, środowiska rodzinnego, szkolnego, perspektyw życiowych oraz innych ważnych dla adolescentów obszarów życiowych. Można również przyjąć, iż młodzież podlegająca procesom marginalizacji i wykluczenia doświadcza szeregu utrudnień, które dotyczą: pełnego uczestnictwa w życiu społecznym (z powodu ubóstwa, dyskryminacji, braku lub niemożności dalszego zdobywania kompetencji i kwalifikacji), trudności w uzyskaniu

wykształcenia, znalezienia pracy, satysfakcjonującego pełnienia ról społecznych (rodzinnych, zawodowych, obywatelskich, towarzyskich) oraz poczucia braku kontroli nad ważnymi sferami życia, zarówno w wymiarze osobistym, jak i społecznym.

Bibliografia

- Agnew R. (1992). Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency. *Criminology*, 30(1), s. 47–87.
- Agnew R., White R.H. (1992). An Empirical Test of General Strain Theory. *Criminology*, 30(4), s. 475–499.
- Boguszewski R., Kowalczyk K. (2014). Aspiracje, dążenia i plany życiowe młodzieży. W: CBOS, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii. *Młodzież 2013*, http://www.cinn.gov.pl/portal?id=15&res_id=673746, s. 6–21 [dostęp: 17 marca 2020].
- Boguszewski R. (2016). Aspiracje, dążenia i plany życiowe młodzieży. W: CBOS, *Młodzież 2016*, file:///C:/Users/Piotr/Downloads/Mlodzie%C5%BC%202016_report%20z%20badania.pdf, s. 52–77 [dostęp: 17 marca 2020].
- Borowicz R. (1993). Młodzi bezrobotni. *Kultura i Edukacja*, 3.
- Buss A.H., Perry M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), s. 452–459.
- Czerniawska M. (2002). Systemy wartości młodzieży z różnych środowisk wychowawczych. W: M. Czerwińska-Jasiewicz (red.), *Rozwój młodzieży w okresie przemian społeczno-kulturowych*. *Psychologia Rozwojowa*, 7(3), s. 24–33.
- Czerwińska E. (2009). Wykluczenie społeczne a perspektywy edukacyjno-zawodowe młodzieży. Analiza porównawcza uczniów szkoły zawodowej i technikum. W: R. Borkowski (red.), *Praca i bezczynność. Szkice o polityce, społeczeństwie i kulturze*. Kraków: Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne AGH, s. 137–146.
- Czerwińska-Jakimiuk E. (2009). Rodzinne korelaty perspektyw życiowych współczesnej młodzieży polskiej. W: K. Duraj-Nowakowa, U. Gruca-Miąsik (red.), *Rodzina: diagnoza, profilaktyka i wsparcie*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 120–126.
- Czerwińska-Jakimiuk E. (2011a). *Przestępczość młodocianych. Interpretacja zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Czerwińska-Jakimiuk E. (2011b). Perspektywy życiowe uczniów szkół średnich i ich szkolne determinanty. W: M. Chodkowska, A. Mach (red.), *Pedagogika wobec zagrożeń marginalizacją jednostek, grup i regionów*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 148–154.
- Czerwińska-Jasiewicz M. (1997). *Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości. Uwarunkowania psychospołeczne*. Warszawa: Oficyna Wydaw. Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.

- Dollard J., Doob L.W., Miller N.E., Mowrer O.H., Sears R.R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Dominiak-Kochanek M., Frączek A., Konopka K. (2012). Styl wychowania w rodzinie a aprobaty agresji w życiu społecznym przez młodych dorosłych. *Psychologia Wychowawcza*, 1–2, s. 66–85.
- Farnicka M., Liberska H., Niewiedział D. (2016). *Psychologia agresji. Wybrane problemy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Frieske K.W. (red.) (2004). *Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Gierowski J.K., Rumszewicz S. (2006). Relationships Between Psychological Gender and a Structure of Aggressiveness and Risk Factors of Violence in Juvenile Girls and Boys. *Problems of Forensic Sciences*, 68, s. 378–393.
- Gorlach K., Drąg Z., Seręga Z. (2003). *Młode pokolenie wsi III Rzeczypospolitej: aspiracje życiowe w przeddzień integracji z Unią Europejską*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Grotowska-Leder J., Faliszek K. (red.) (2005). *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Haś A. (2008). *Struktura agresywności a wybrane osobowościowe korelaty zachowań przestępczych dorosłych kobiet*. Niepublikowana praca doktorska. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Heitzman J. (2002). *Stres w etiologii przestępstw agresywnych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jędrzejko M. (2008). Polskie favele – patologie społeczne w świecie wykluczonych i marginalizowanych (próba diagnozy problemu na północnym Mazowszu). W: M. Konopczyński, B.M. Nowak (red.), *Resocjalizacja – ciągłość i zmiana*. Warszawa: Wydawnictwo Pedagogium, s. 341–357.
- Kawula S. (1999). Obszary nierówności społecznej na przełomie wieków – antynomie i pułapki. W: T. Sołtysiak (red.), *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju*. Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna.
- Kirwil L. (2008). Reakcje emocjonalne na przemoc u kobiet doświadczonych poważną agresją interpersonalną. *Psychologia Jakości Życia*, 7(1–2), s. 221–240.
- Kosewski M. (1977). *Agresywni przestępcy*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kossowska A. (1992). *Funkcjonowanie kontroli społecznej. Analiza kryminologiczna*. Warszawa: Agencja Scholar.
- Kossowska A. (2007). Przestępczość i zachowania dewiacyjne współczesnej młodzieży polskiej (badania typu self-report). *Archiwum Kryminologii*, 28, s. 219–226.
- Kossowska A., Krawczyk J., Rzeplińska I. (1995). Zachowania dewiacyjne młodzieży w Warszawie w 1993 r. (badania typu self-report). *Archiwum Kryminologii*, 21, s. 81–103.
- Krahé B. (2006). *Agresja*. Tłum. J. Suchecki. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.

- Krajewski, K. (1987). *Koncepcja podkultury przemocy a wyjaśnienie przestępczości agresywnej*. *Archiwum Kryminologii*, T. 14, s. 7–42.
- Kwieciński Z. (2002). *Wykluczanie*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Lenczewska H., Machel H. (2005). Młodzież gorszego startu życiowego jako kategoria zagrożona społeczną marginalizacją. W: W. Kubik, B. Urban (red.), *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Lévay M. (2007). Wykluczenie społeczne: popularne pojęcie we współczesnej kryminologii. Wykluczenie społeczne i przestępczość w Europie Środkowej i Wschodniej. *Archiwum Kryminologii*, 28, s. 15–32.
- Liberska H., Matuszewska M. (2007). Rodzinne uwarunkowania zachowań agresywnych młodzieży. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 28, s. 187–200.
- Machel H. (2001). Niektóre makroczynniki społeczne sprzyjające aktualnie przestępczości młodzieży w Polsce na tle procesu transformacji ustrojowej. W: B. Urban (red.), *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 163–177.
- Majchrzyk Z. (2001). *Nieletni, młodociani i dorośli sprawcy zabójstw. Analiza procesów motywacyjnych i dyspozycji osobowościowych*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Przećławska A., Rowicki L. (1997). *Młodzi Polacy u progu nadchodzącego wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Siemaszko A. (1983). Rozmiary i uwarunkowania zachowań dewiacyjnych uczniów szkół ponadpodstawowych z terenu Warszawy 1979–1980. *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*, 14, s. 103–124.
- Siemaszko A. (1988). Metodologiczne problemy badań typu self-report. *Archiwum Kryminologii*, 15, s. 33–93.
- Sztumski J. (2001). Dzieci i młodzież w procesie przemian zachodzących w Polsce. W: J. Sztumski (red.), *Pokolenie wygranych? Dzieci i młodzież w procesie transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej Polski*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Śliwińska A. (1996). Rynek pracy i bezrobocie w województwie toruńskim. Główne tendencje. W: M. Malikowski, D. Markowski (red.), *Struktura społeczna. Rynek pracy. Bezrobocie*. Rzeszów: Wydawnictwo WSP.
- Świda-Ziemba H. (1999). Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewiętnastych. Warszawa: ISNS UW.
- Terelak J. (2001). *Psychologia stresu*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Turner J.S., Helms D.B. (1999). *Rozwój człowieka*. Tłum. S. Lis. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Tyszkowa M. (1993). Wyobrażenia młodzieży na temat własnych perspektyw życiowych a zmiany społeczno-gospodarcze w Polsce. W: Z. Ratajczak (red.), *Zmiany społeczne: zagrożenia i wyzwania dla jednostki*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.

- Woźniak-Krakowian A. (2001). Aspiracje edukacyjne i zawodowe młodzieży województwa katowickiego (obecnie śląskiego). W: R. Derbis (red.), *Psychologia IX. Prace Naukowe WSP w Częstochowie*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Urban B. (2000). *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Urban B. (2005). *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Urban B. (2012). *Agresja młodzieży a odrzucenie rówieśnicze*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wolfgang M.E., Ferracuti F. (1967a). *The Subculture of Violence*. London: Tavistock.
- Wolfgang M.E., Ferracuti F. (1967b). Subculture of Violence – a Socio-Psychological Theory. W: M.E. Wolfgang (red.), *Studies in Homicide*. New York: Harper and Row.

Life Prospects and Social Maladjustment, the Structure of Aggressiveness in the Male Youth Group

Abstract

The main objective of the empirical study is to examine the relationship between the life prospects, including the assessment of the social reality of the country, occupational role (strain) and the social maladjustment, the structure of aggressiveness in the pupils group. An additional aim of the research was to analyze the relationship between the violation of the control (ineffective social control) of the primary groups – family and school and life prospects. The study was conducted in March 2013. The hypotheses were tested on 85 male pupils. Surveys and self-report were used in the research. The data were processed using the statistical package SPSS. In order to verify the hypotheses, the Pearson's correlation coefficient was used. The results confirmed most of the assumed relationships between variables.